

KUML 19
75

KUML 19 75

ÅRBOG FOR
JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB

With Summaries in English

Jysk Arkæologisk Selskab satte dette Kuml for
J. TROELS-SMITH
På 60-årsdagen den 7. juni 1976

I kommission hos Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, København 1976

OMSLAG: Mønster fra Tudeå-harpun.

*Redaktion: Poul Kjærum
Tilrettelæggelse og omslag: Flemming Bau
Tryk og indbinding: Andelsbogtrykkeriet i Odense
Reproduktion: Belgrafik*

*Skrift: Baskerville 10/12 og 9/10 pkt.
Papir: Semicote 120 g
Autoklichéeer: Fremstillet i 48 linier*

Copyright 1976 by Jysk Arkæologisk Selskab

ISBN 87-01-33341-0

INDHOLD/CONTENTS

<i>P. V. Glob</i> : Jørgen Troels-Smith, 60 år	7
<i>Søren H. Andersen</i> : Nye harpunfund	11
New harpoon finds	24
<i>Christian Fischer</i> : Tidlig-neolitiske anlæg ved Rustrup	29
Early Neolithic structures at Rustrup	66
<i>Torsten Madsen</i> : Stendyngegrave ved Fjelsø	73
Stone packing graves at Fjelsø	81
<i>Stine Wiell</i> : En høj i Hjerpsted	83
A barrow at Hjerpsted	95
<i>Jørgen Ilkjær og Jørn Lønstrup</i> : Nye udgravninger i Illerup ådal	99
New excavations in Illerup Ådal	113
<i>Jørgen Ilkjær</i> : Et bundt våben fra Vimose	117
A bundle of weapons from Vimose	157
<i>Tage E. Christiansen</i> : Bygningen på søndre Jellinghøj	163
The house on the south barrow at Jelling	171
Forfatter- og emneregister, KUML 1961-75	173

NYE HARPUNFUND

af Søren H. Andersen

I KUML 1970 blev der publiceret en oversigt over alle kendte fund af hjortetaksharpuner (1).

Denne artikel resulterede i, at jeg i de følgende år blev gjort opmærksom på en række hidtil ukendte harpuner, der alle fandtes i forskellige privatsamlinger (2). Da fundgruppen imidlertid stadig er så fåtallig sammenlignet med andre oldsagsformer, hilses ethvert nyt stykke med glæde – særlig da nogle af de nye harpuner samtidig har øget vor viden om denne oldsagstype på flere væsentlige punkter.

Hovedparten af de harpuner, der publiceredes i 1970, blev henført til Ertebøllekulturens redskabskreds – enten direkte på grund af fundforholdene, eller indirekte ud fra formmæssig lighed med de sikre Ertebølleharpuner.

Harpunerne fra Bloksbjerg (3), Vejlebro (4) og Flynderhage (5) må regnes til den førstnævnte gruppe. Hertil kommer yderligere en række harpuner, hvis fundforhold ikke er sikre, men som dog med stor sandsynlighed kan henføres til Ertebøllekulturen, f. eks. stykkerne fra Hjarnø (6), Gudsø Vig (7), Kolding Fjord (8) og Langø (9). Endelig foreligger der et antal enkeltfundne harpuner, hvis kulturelle placering er usikker, f. eks. stykkerne fra Koster (10), Tubæk Mølle (11), og Grimstrup Mose (12). Flertallet tilhører sandsynligvis også Ertebøllekulturen, men andre tidsperioder og kulturer kan ikke udelukkes (13).

Årsagen til, at de enkeltfundne harpuner er vanskelige at placere kulturelt, skyldes dels det lille sammenligningsmateriale i form af sikre bopladsfundne stykker, dels at hele fundgruppen af harpuner er præget af en fremtrædende individuel formmæssig variation, der besværliggør en klassifikation. Selv indenfor gruppen af sikre Ertebølleharpuner er denne store typologiske variation iøjnefaldende.

Til trods for disse vanskeligheder blev harpunerne i ovennævnte artikel forsøgsvis grupperet i tre hovedformer, henholdsvis type A, B og C (14).

Blandt de nyfundne harpuner er stykket fig. 1 (15) vigtigst, da det øger vor viden om denne oldsagstype på to forskellige områder. Der er tale om en ny, hidtil ukendt form, der samtidig er klart ældre end Ertebølleharpunerne. De øvrige nyfundne stykker, fig. 3–5, tilhører derimod velkendte typer.

Den enestående harpun, fig. 1–2, er fundet af amatørarkæologen

Svend Kristensen, Ringsted, ved rekognoscering langs bredden af Tudeå, Vestsjælland (16). Harpunen fandtes in situ nederst i et lag tørv umiddelbart over sandbunden i åbrinken. Ved fremdragelsen var den yderste spids afbrudt, men fandtes liggende på åbunden ganske tæt derved.

Der iagttoges ikke andre oldsager eller anlæg i forbindelse med harpunen. Den er altså et enkeltfund – et forhold, der netop er karakteristisk for denne oldsagstype (17).

Harpunen er hel og velbevaret, bortset fra et tværgående brud af nyere dato, der har brækket spidsen og den anden modhage. Harpunen, der er eradet, er fremstillet af skorpen af kronhjortetak – antagelig hovedstammen af et gevir.

Omridet er aflangt, spidsovalt – med sidekanter, der konvergerer jævnt mod spidsen og den tungeformede basis. Harpunen er ret omkring længdeaksen. Tværsnittet er halvcirkelformet med afrundede sidekanter, mens længdeprofilen viser et svagt s-formet svaj – dog ikke mere end at spidsen falder nøjagtig i basisplanet forlængelse. Længdekanterne viser tydelige spor af det redskab, en stikkel, der har været benyttet ved fremstillingen. Den hvælvede bredside, der er omhyggeligt glatskrabet, er mønstret, og ved afslutning af basis er der yderst en række kraftige, langsgående snit- eller tildannelsesspor, der tydeligvis er lavet senere end den øvrige polerede overflade. Den konkave bredside er ligeledes afskrabet, men viser dog stadig tydelige rester af gevirets porøse, indre væv; på denne side forekommer også yderst i basis meget kraftige snitspor, der også er sekundære i forhold til den øvrige forarbejdning. Denne omdannelse kan skyldes, at kravene til skæftningen er ændrede i løbet af harpunens funktionstid.

Harpunens od er lang (4,5 cm) og spidsvinklet; den venstre kant er svagt konveks, den højre lidt konkav.

Langs den højre længdekant er der indskåret seks spinkle modhager, som er adskilt af aflange, trekantede mellemrum. Afstanden mellem modhagerens yderste spidser svinger mellem 2,5–3,0 cm. Første modhage er 4,5 cm fra harpunens od.

Modhagerne er trekantede i omrids og ca. 1 cm i tværmål ved roden; de danner en vinkel på ca. 45° med harpunens længdeakse. Den fremadvendte kant er konkav på de fire forreste modhager og konveks på de to sidste. Modhagerens længde målt vinkelret på roden er ca. 0,5 cm.

Kærven ved sidste modhage fortsætter jævnt ud til sidekanten, med hvilken den danner en skulder, der samtidig er det bredeste sted på harpunen. Ud for skulderpartiet og ca. 0,5 cm inde fra kanten ses et linehul – indboret fra bredderne og med dobbeltkonisk tværsnit. Hullets diameter er ca. 0,7 cm. Harpunens længde er 32,6 cm, bredden 3,5 cm og tykkelsen ca. 0,6 cm. Vægten andrager 300 gr. (18).

På harpunens hvælvede side ses en række geometriske mønstre, beståen-

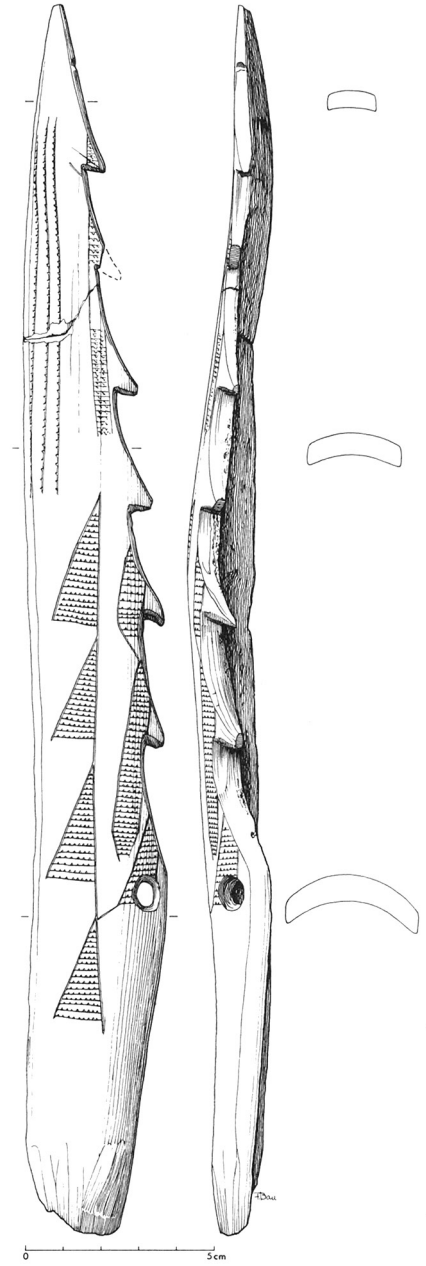
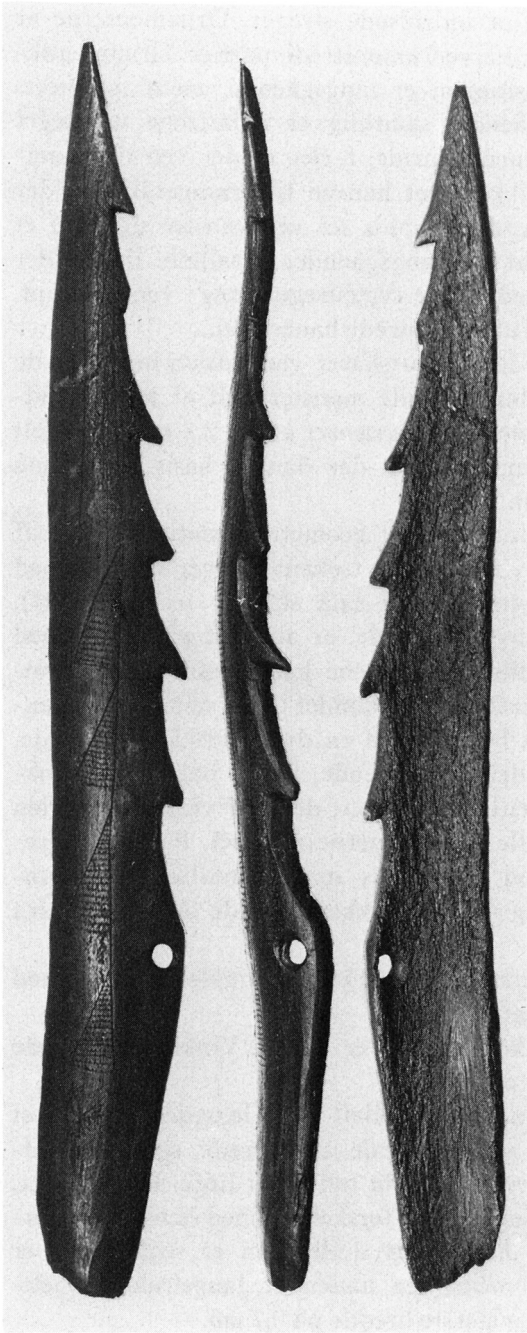

Fig. 1-2: Enradet harpun fremstillet af mønstret hjortetaksøkse. Fra Tudeå, Vestsjælland.
 1:2. (Tegning: Flemming Bau).
 Single-rowed harpoon made from a decorated red deer antler axe. From Tudeå, west
 Zealand.

de af dybt indskårne linjer og fint indridsede streger. Ornamenterne er grupperet i fire felter, der er adskilte ved umønstrede partier. Ornamentikken er udført således, at kompositionen er langsgående, mens mønstrets enkelte elementer alle er tværgående; samtidig er mønstrene udpræget disharmoniske i forhold til harpunens omrids; f. eks. er der ved tildannelsen af modhagerne overhovedet ikke taget hensyn til ornamentikken, der her er delvis bortskåret. Nær harpunens spids ses ved venstre sidekant et dybt indskåret motiv bestående af tre langsgående, parallelle linjer, der alle er forsynet med ens, tætstillede, kort tværstreger langs venstre kant. Linjerne er 10 cm lange og adskilt af umønstrede baner (19).

Ved harpunens højre kant og delvis bortskåret ved udkæringen af de tre forreste modhager er der et langsgående mønsterbånd af to fint indridsede, parallelle linjer, der i hver ende afgrænser et ca. 2,8 cm langt felt udfyldt med tætstillede, tværgående streger der danner basis for 2 små hængende ligesidede trekanter (20).

Langs harpunens midtakse er indskåret et geometrisk motiv, dannet af fire store, dybt indskårne spidse vinkler eller trekanter, hver udfyldt med fint indridsede, tætstillede tværstreger med små stående trekanter (21). Vinklerne, der er lige store og ens udformede, er anbragt på række med spidsen mod harpunens od, således at deres ene ben flugter med hinanden, og er samtidig med en indskåret linje forbundet til en sammenhængende komposition. Vinklernes andet ben er også en dybt indskåret ret linje, der danner en spids vinkel med den langsgående, fælles basislinje. Vinklerne er udfyldt med fint indridsede tværstreger, der står vinkelret på den fælles gennemgående linje. På alle tværstregerne ses små, ligesidede trekantfigurer, hvis top vender mod harpunens spids. Antallet af trekanter på hver tværstreg er afhængig af linjestykkets længde og varierer fra een til ni.

Den tætte udfyldning med tværstreger bevirker, at vinklerne får lighed med skraverede, retvinklede trekanter.

Den samlede længde af denne komposition er 14 cm. Vinklernes længde er 3 cm og deres største bredde 1,4 cm.

Ved den højre sidekant og omtrent parallelt med længdeaksen ses et mønster af to tilsyneladende sammenhængende, skraverede, spidsovale eller rhombiske felter, der afgrænses af en dybt indskåret linje. De to felter, der ligger i forlængelse af hinanden, er lidt forskellige med hensyn til størrelse og form. Figuren nærmest harpunens spids, som er seglformet, er ca. 3 cm lang og 0,7 cm bred, mens den anden er langstrakt-dobbeltkonisk, med en længde på 5,3 cm og største bredde på 0,7 cm.

Begge figurer er udfyldt med samme type skravering som de store vinkelfigurer, d. v. s. tætstillede, fint indridsede streger, på hvilke der ses et vekslende antal ligesidede trekanter, hvis top vender mod harpunens spids

Skønt den sidstnævnte ornamentgruppe adskiller sig noget fra de øvrige mønstre, viser indridsningsteknikken og skraveringen, at disse figurer må være samtidige med det kraftigt indskårne, langsgående trekantmotiv.

Da indskæringen mellem to af modhagerne har fjernet en del af ornamentet, er forbindelsen mellem de to figurer vanskelig at udrede. Man kan således ikke afgøre med sikkerhed, om det er to enkelte eller én sammenhængende figur.

En nærmere tolkning af dette mønster er vanskelig på grund af dets delvis ødelagte tilstand, antagelig er det rent geometrisk, men muligheden for, at det er en stiliseret dyre- eller menneskefremstilling kan ikke helt udelukkes.

Placeringen af mønstergruppen midt på breddens side indebærer en teoretisk mulighed for, at ornamentet kunne være indridset *efter* fremstillingen af harpunen. Den omstændighed, at der nær den højre kant og delvis ødelagt af linehullet også ses spor af et skraveret trekant- eller vinkelfelt, der ved en indskåret streg er forbundet med den centrale mønstergruppe og samtidig er lavet på samme måde, tyder dog på, at alle mønstrene er ældre end harpunen.

En analyse af aldersforholdet mellem harpun og ornamentik viser, at mønstrene altså må være ældre end fremstillingen af harpunen.

Sammenfattende kan siges, at Tudeå-harpunen viser en geometrisk ornamentik, der omfatter både spinkle, fint indridsede og mere kraftige, dybtskårne mønstre. De to mønsterformer er i dette tilfælde ikke blot tilstede på samme stykke, men kombineres også indenfor det enkelte ornament eller motiv, hvilket er et klart vidnesbyrd om samtidighed.

En nærmere analyse af ornamenterne på Tudeå-harpunen viser, at de – med en enkelt undtagelse – alle er kendte fra tidligere fundne, mønstrede redskaber.

Linjen med korte, tætstillede tværstreger (Clark motiv c, Voss motiv 3 (22) er almindelig i Maglemose- og Kongemosekulturen (23).

Det tværskraverede bånd (Clark motiv f, Voss motiv 8–9) kendes både fra Maglemosekulturen og yngste Kongemose- eller ældste Ertebøllekultur (24). Den her foreliggende variant, hvor tværstregerne er forsynede med små trekantfigurer, er derimod ikke tidligere påvist; det er en kombination af det tværstregede bånd og linjen med trekant- eller vinkelfigurer (Clark's motiv l, Voss motiv 6–7). Linjen med små trekant- eller vinkelfigurer er hyppigt forekommende indenfor Kongemose- og tidligste Ertebøllekultur, især på hjortetaksøkserne, hvor det f. eks. indgår i mønstrene på økserne fra Ølby Lyng (Kemisk Værk) (25), Carstensminde (26) og Værebroså (27); motivet kendes dog også fra Maglemosekulturen (28).

Motivet med store skraverede trekant- eller vinkelfigurer er derimod mere sjældent og kendes kun på hjortetaksøkser fra Kongemosekulturen og den ældste Ertebøllekultur (29). Kompositionen med langsgående ræk-

ker af vinkel- eller trekantfigurer genfindes således i næsten fuldstændig samme udførelse på øksen fra Værebros å.

Øksen fra Ølby Lyng (Kemisk Værk) er pollenanalytisk dateret til zone VII (ex. Sv. Jørgensen) og 4130 ± 130 f. Kr. (K-1098) d. v. s. ældste Ertebøllekultur (30). Stykket fra Værebros å henføres til 'yngre Kongemose/ældre Kystkultur' (31).

Konklusionen må blive, at ornamentikken kan dateres til yngste Kongemosekultur – ældste Ertebøllekultur.

Da ornamentikken ikke er skåret til harpunen, og da det samtidig tidligere er påvist, at hjortetaksøksker lejlighedsvis er blevet benyttet som råmateriale til harpuner (32), er det sandsynligt, at denne harpun er lavet af en mønstret hjortetaksøkse.

Harpunens længde og den glatte overflade med geometriske mønstre viser, at det må have været en lang, glatskrabet og mønstret økse. En sådan karakteristik passer bedst på Kongemosekulturens hjortetaksøksker, af hvilke flere af de smukkeste stykker netop viser ornamenter af omtrent samme type som på Tudeå-harpunen, f. eks. den ovennævnte fra Værebros å, men også hjortetaksøkserne fra Lammefjord, Carstensminde og andre.

En forestilling om, hvorledes den hjortetaksøkse, der har leveret råmaterialet til harpunen, kan have set ud, giver stykket fra Værebros å (21).

Dateringen af ornamenterne til Kongemosekulturen er samtidig en '*post quem*' datering af harpunen. Da der næppe er forløbet særlig lang tid fra det øjeblik, hvor den ornamenterede hjortetaksøkse er gået af brug og til dens senere anvendelse som råmateriale til en harpun, kan denne med forsigtighed også henføres til yngste Kongemosekultur/ældste Ertebøllekultur.

Under forudætning af dateringens rigtighed er der således tale om den hidtil ældste daterbare hjortetaksharpun fra Danmark, da ingen af de tidligere publicerede harpuner har kunnet dateres tidligere end ca. 3600 f. Kr. (ikke kal.).

En sammenligning mellem Tudeå-Harpunen og de øvrige danske hjortetaksharpuner, det vil i første række sige Ertebølleharpuner af type A og B (33) viser både ligheder og forskelle. Råmaterialet, det spidsovale omrids, der er ret om længdeaksen, odden og basis' udformning samt modhagerens form genfindes blandt varianter af Ertebølleharpuner af type A.

På flere punkter adskiller Tudeå-harpunen sig dog fra de øvrige stykker af type A. Først og fremmest er den længere (33 cm) end disse, hvis længde varierer mellem 12–27 cm. Bredden er også større (3,4 cm) end gennemsnittet for harpunerne af type A (bredden veksler mellem 1,8–4 cm (34)). Tudeå-harpunens basis er også længere (8,8 cm) end Ertebølleharpunernes, der varierer mellem 2–6 cm (middelværdi: 5 cm). Linehullet er anbragt betydeligt tættere ved sidekanten end på harpunerne af type A og B, hvor den foretrukne placering er i længdeaksen (35). Endelig er antallet af modhager samt deres forholdsvis spinkle udformning også forskellig

fra de øvrige harpuner (36). Hertil kommer yderligere resterne af ornamentik på breddesiden, der gør Tudeå-harpunen unik i det danske fundstof. Harpuner med mønster kendes kun i ganske få tilfælde, der alle er væsensforskellige fra det her omtalte stykke (37).

Fundstedet (ferskvand) adskiller også dette stykke fra hovedparten af de øvrige harpuner, af hvilke kun 2 ud af 20 sikre, stedfæstede fund stammer fra ferskvandsløb (38).

Forekomsten af hjortetaksharpuner i Kongemosekulturen er allerede tidligere blevet antydet ved påvisningen af en strimmel udspaltet hjortetak i Carstensminde-fundet (39). Dette stykkes længde (35 cm) tyder på, at det er tænkt som råmateriale til en harpun af samme dimensioner som Tudeå-harpunen. I denne forbindelse skal også henvises til det løsfundne (harpun?)forarbejde fra Kongemose-bopladsen i Åmosen (40). Dette stykkes dimensioner samt spidsen og modhagens form viser stor lighed med Tudeå-harpunen. Da stykket fra Kongemosen desværre er et løsfund er en datering ikke mulig (41). Ligheden med Tudeå-harpunen bestyrker dog formodningen om, at dette stykke kan stamme fra Kongemosebebyggelsen.

Disse få og spredte fund antyder, at de svære, enradede hjortetaksharpuner har undergået en typologisk udvikling i løbet af atlantisk tid. De ældre harpuner er længere, har flere små modhager, usymmetrisk indboret linehul samt langt basisparti, mens de yngre Ertebølleharpuner er kortere, har en enkelt eller få svære modhager, symmetrisk placeret linehul og kortere basisparti.

Det sparsomme fundmateriale sammenholdt med den tidligere påpegede store individuelle typevariation indenfor harpungruppen medfører dog, at denne hypotese indtil videre skal benyttes med stor forsigtighed.

At Kongemoseharpunerne er så sjældne, skyldes, at fund fra denne kultur i det hele taget stadig er forholdsvis fåtallige, samtidig med at harpunerne – som følge af deres anvendelse ude i terrænet – erfaringsmæssigt hører til de oldsagstyper, der kun undtagelsesvis kommer for dagens lys.

Tudeå-harpunens fundforhold viser, at typen også er blevet brugt ved fangst i indsøer og åer.

Om jagtbyttets art kan man kun gætte, men harpunens størrelse tyder på et relativt stort dyr. Tanken falder naturligt på store fisk som laks, gedde eller malle, der kan opnå anseelig størrelse, og som alle kendes fra datidens bopladser (42). Harpunen kan dog også være tabt under jagt på landdyr.

Til de nye harpunfund hører også den enradede harpun fig. 3, der er fundet på undersøisk grund ved Rønnerne ud for Lemvig fjord i den vestlige del af Limfjorden (43).

Harpunen er fremstillet af skorpen af en svær kronhjortetak. Farven er lysebrun.

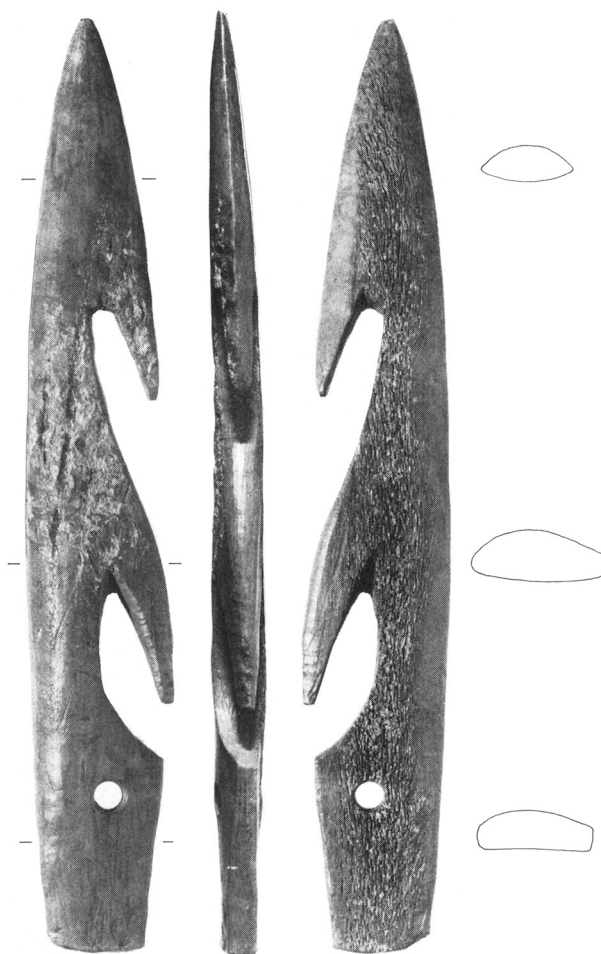
Stykket er meget velbevaret og viser – bortset fra lidt tæring på midten af den konvekse side – ingen skader. Omridset er aflangt – spidsvalt med længdekanter, der fra midten konvergerer mod spidsen og basis. Harpunen har lige længdeakse. Tværsnittet er ovalt ude ved spidsen, mens den øvrige del af harpunen har halvcirkelformet tværsnit med afrundede sidekanter, således at den ene bredside (forsiden) er hvælvet, mens den anden (bagsiden) er plan. Set fra kanten er harpunen spidsval i længdeprofil med det tykkeste parti omtrent midtpå. Mod spids og basis er den tydelig affladet. Overfladen er omhyggelig glatskrabet ved spidsen og basis, mens der på midten stadig ses spor af hjortetakkenes nubrede overflade. På den plane bredside ses rester af gevirets porøse indre. Overfladen er så velbevaret, at der overalt ses tydelige skrabe- og snitmærker. Spidsen er langstrakt oval og symmetrisk om længdeaksen. Basis er rektangulær i omrids med let konveks afslutning. Ved højre kant ses to kraftige bagudrettede modhager, af hvilke den forreste har trekantet og den anden krogformet omrids. Modhagerne spidser flugter med harpunens udlinje. Den højre sidekant fortsætter fra harpunens od jævnt over i den første modhage, således at kanten danner en regelmæssig, jævnt krummet linje. Modhagerne er trekantede i tværsnit med skarp forkant. Mellemrummet mellem modhagerne er dybt indskåret og er af aflang, oval form. Hakked under den anden modhage fortsætter ud til sidekanten med hvilken den danner en klart afsat skulder. Ca. 4 cm fra basisafslutning og svagt forskudt mod højre i forhold til harpunens akse ses et linehul, der er næsten cylindrisk i snit og med en diameter på 0,9 cm. Hullet, der er indboret fra den konvekse bredside, er en anelse konisk, således at diameteren ved åbningen på den modsatte side er ca. 0,8 cm. Harpunen er 25 cm lang, 4 cm bred og 1,2 cm tyk. Vægten er 110 gr. Spidsen er 7,8 cm lang, modhagerne henholdsvis 2,4 og 3 cm lange; basis er 5 cm lang.

Da harpunen er et enkeltfund uden tilknytning til andre oldsager, kan dateringen kun foretages af typologisk vej.

Sammenlignes den med de tidligere behandlede stykker fremgår, at den ikke ligner nogle af de sikre, bopladsfundne Ertebølleharpuner. Derimod har den lighed med harpunen fra Præstø by (44). På flere punkter viser disse to harpuner betydelig formmæssig overensstemmelse. Såvel omridset, den langstrakte, ovale od med konvekse sidekanter, den korte basis af rektangulær form og det tydeligt udformede skulderparti genfindes på begge harpuner. Et fællestræk er også de stærkt bagudrettede modhager, hvis kant flugter med od- og basis-udlinje.

Derimod er antallet af modhager (Præstø by: 3. Rønnerne: 2), deres omrids (Præstø by: rhombiske, Rønnerne: krogformede) samt indskæringerne mellem modhagerne forskellige (Præstø by: rhombiske, Rønnerne: spidsovale). På harpunen fra Rønnerne går indskæringerne helt ind til

Fig. 3: Enradet hjortetaksharpon opfisket fra undersøisk stenrev. Rønnerne i Lemvig fjord. 1:2.
Single-rowed red deer antler harpoon recovered from submarine reef. Rønnerne, Lemvig fjord.

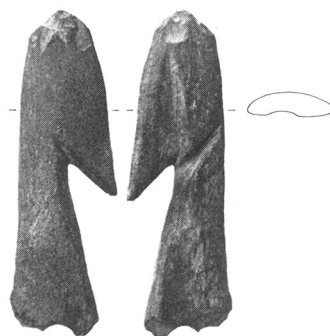
harpunens midtakse, mens de på stykket fra Præstø by kun dækker ca. en tredjedel af bredden.

Sammenlignes de to harpuner med de øvrige enradede hjortetaksharpuner fremgår, at de – deres indbyrdes forskelle til trods – er formmæssigt beslægtede og muligvis repræsenterer en særlig variant af de enradede, lige hjortetaksharpuner.

Ingen af de sikre Ertebølleharpuner er formmæssigt nært beslægtede med harpunerne fra Præstø by og Rønnerne. Den væsentligste forskel er udformningen af basis, der med sin regelmæssige rektangulære form og klart markerede skulderparti ikke genfindes på Ertebølleharpunerne. Den-

Fig. 4: Enradet harpun af knogle. Fra undersøisk stenrev. Rønnerne i Lemvig fjord. 1:2.

Single-rowed harpoon of bone. From submarine reef. Rønnerne, Lemvig Fiord.

ne særlige udformning af basis ses derimod på harpunen fra Livø tap (fig. 5), der kan dateres til yngre stenalder. Også de svenske grubekeramiske harpuner viser ofte en klart udformet rektangulær basis med afsat skulder (45). Det sparsomme fundstof synes således at pege på, at denne variant muligvis skal henføres til en af yngre stenalderes kulturer.

Blandt de nyfundne harpuner er også stykket fig. 4, der også stammer fra Rønnerne (fra samme område som fig. 3).

Harpunen, der er enradet, er brækket vinkelret gennem linehullet og viser en række nyere afsprængninger ved spidsen. Bortset herfra er stykket velbevaret, men vandrullet. Farven er lysebrun. Den er fremstillet af en stor rørknogle, hvis art ikke kan bestemmes.

Omridset er aflangt-ovalt med næsten parallelle sidekanter, der smaler jævnt til mod spidsen, der har været bred trekantet eller tungeformet. Harpunen er lige og symmetrisk om længdeaksen. Tværsnittet er halvcirkelformet, mens længdeprofilen er ret. Knoglens hvælvede yderside danner harpunens ene bredside, mens den konkave side viser spor af knoglens indre hulhed. Sidekanterne er afrundede. Overfladen er glatskrabet, men viser flere steder tydelige spor af tildannelse med flintredskaber. Basis er afbrudt, men i harpunens længdeakse ses spor af et rundt linehul, der har været indboret fra bredsiderne. Hullet har haft en diameter på ca. 0,7 cm og er dobbelt-konisk i snit. Ved højre længdekant og ca. 4 cm fra spidsen ses en enkel, kraftig, trekantet modhage, hvis forkant fortsætter i en ret linje mod spidsen. Under modhagen ses et dybt indsnit af trekantet form. På harpunens konkave bredside ses en dyb, skrå, indskåret fure, der antagelig er fremkommet ved udskæringen af modhagen. Længden 8,6 cm, bredden 2,5 cm og tykkelsen 0,5 cm.

Harpunen viser typologisk lighed med Ertebølleharpuner af form A (46), men den er ikke af hjortetak som alle de øvrige af denne type. Der kendes dog ganske få udaterede harpuner af knogle, der viser, at dette råmateriale

også lejlighedsvis er blevet benyttet (47). Den formmæssige lighed mellem dette stykke og Ertebølleharpunerne tyder dog på, at den muligvis skal henføres til denne kultur.

Stykket er fundet på undersøisk leje sammen med Ertebølleoldsager, bl. a. en hjortetaksøkse med skævæg og skafthul ved rosenkransen, tryk-stokke etc., men med reservation for samtidighed og samhörighed af den art fund må man blot konstatere, at de øvrige oldsager kun giver en antydning af, at harpunen kan tilhøre Ertebøllekulturen, men at andre tidsperioder og kulturer ikke må lades ude af betragtning.

Harpunen, fig. 5 stammer også fra Limfjorden (48). Den er fisket op ved ralgravning på Livø tap, hvorfra der allerede kendes en stenalderharpun (49). Lokalteten er samtidig kendt for en righoldig forekomst af sæler (50). At dette tilsyneladende også har været tilfældet i stenalderen antyder de to harpuner og de mange bopladser på Livø (51).

Harpunen er fuldstændig hel og velbevaret, farven er lysbrun. Råmateriale er knogle af tamko (52). Omridset er aflangt-trekantet med næsten parallelle sidekanter, der konvergerer svagt mod basis, hvis afslutning er rektangulær med tydeligt markerede hjørner. Harpunen er lige omkring længdeaksen. Tværnittet er ved spidsen ovalt, men rektangulært ved basis. Længdeprofilen er ret. Den ene bredside er svagt konveks, mens den anden viser en langsgående konkavitet, der svarer knoglens naturlige hulhed. Overfladen er glatskrabet, men viser flere steder – især på kan-

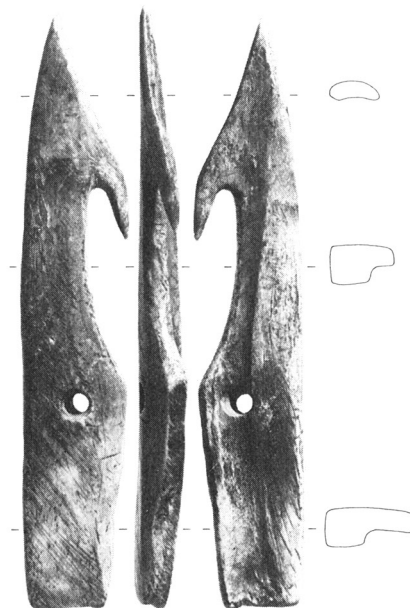

Fig. 5: Enradet harpun af tamokseknogle. Fra undersøisk stenrev. Live tap. 1:2.
Single-rowed harpoon of bone from domesticated ox. From submarine reef, Livø Tap.

terne og på basis – meget tydelige spor af bearbejdning med flintredskaber (stikkel?) og påfølgende slibning. Sidstnævnte fremgangsmåde, der ikke er påvist på andre harpuner, har særlig været benyttet på sidefladerne ved basis, hvor især breddesiderne viser meget tydelige, skråtgående slibespor. Den omhyggelige efterslibning er netop forklaringen på harpunens meget regelmæssige omrids og fuldstændig rektangulære tværsnit. Spidsen er smal-trekantet i omrids og fortsætter i højre kant over i en enkelt, spinkel modhage af trekantet form og med rundt tværsnit. Ved modhagens rod danner harpunens udlinje en lille skulder, hvilket medfører, at modhagen er omtrent parallel med harpunens længdeakse, og at dens forkant flugter med kanten af basis. Under modhagen ses en dyb, oval indskæring, der ved overgangen til basis danner en tydelig skulder. Ud for denne skulder – omtrent i midtaksen – ses et linehul indboret fra breddesiderne. Hullet er ca. 0,7 cm i diameter og har dobbeltkonisk tværsnit.

Harpunen viser nogen lighed med Ertebølleharpuner af A-typen, men adskiller sig fra disse, både med hensyn til råmateriale, tildannelse, modhagens form, det klart afsatte skulderparti samt den rektangulære basis. Længden er 18 cm, bredden 4 cm, tykkelsen 0,5 cm, og vægten er 150 gr.

Råmaterialets art samt forarbejdningsteknikken (overfladeslibning) antyder, at harpunen må dateres til yngre stenalder (evt. bronzealder). Da overfladen imidlertid kun viser spor efter bearbejdning med flintredskaber, er en henføring til yngre stenalder sandsynligst.

En antydning af harpunens kulturelle tilhørsforhold kan måske ses i valget af råmateriale (knogle) samt den karakteristiske udformning af basis. Begge disse elementer er ukendte blandt Ertebølleharpunerne, men genfindes på harpuner tilhørende den grubekeramiske kultur i Sverige (53).

Af yderligere, supplerende harpunfund skal nævnes et od-fragment af en rådyrtakharpun (type C) fra Ertebøllekystbopladsen Nivågård på Østsjælland (54). Stykket, der er brækket på begge sider af en modhage, er glatskrabet. Modhagens yderste spids er også afbrudt. Længden er 3,3 cm, bredden 1,7 cm og tykkelsen 1,0 cm.

Fragmentet er fundet i den øvre del af kulturlaget, der kan dateres til en tidlig del af Ertebøllekulturens Dyrholmen II-fase på Sjælland, eller C. J. Beckers periode III (55). Tilstedeværelsen af dette stykke på Nivå-bopladsen fører sig smukt ind i rækken af bopladsfundne harpuner af type C (56). Dette gælder også dateringen, der stemmer nøje overens med tidligere udsagn vedrørende denne types placering indenfor Ertebøllekulturens levetid (57).

Endelig skal nævnes, at der ved de igangværende udgravninger på Ertebølle-bopladsen Rosenhof i Lübeck-bugten også er fremkommet en rådyrtakharpun (type C) (58). Stykket er forsynet med to korte, modstående modhager. Basis' anlægsflader viser krydsskravering (59).

Af yderligere fund af rådyrtakharpuner skal nævnes, at der ved udgravningen af bopladsen Bøgebakken (Henriksholm) (60) er fundet to fragmenter af denne oldsagsform. Brudstykkerne er fremkommet i et kulturlag med oldsager af tidligt Ertebøllepræg, svarende til periode II i den sjællandske Ertebøllekultur.

Fra bopladsen Tingbjerggård syd i Åmosen er der også fremkommet et brudstykke af en rådyrtakharpun af Ertebølletype. Denne boplads, der er meget blandet, viser bl. a. spor efter en bebyggelse i sen Ertebøllekultur (61).

Interessant i denne forbindelse er nok konstateringen af denne harpun-types optræden på en indlandsboplads, da alle tidligere fremlagte fund af rådyrtakharpuner med en enkelt undtagelse er fremkommet i forbindelse med kystbopladsler.

De nye harpunfund har på flere væsentlige punkter tilført ny viden om denne oldsagstypes forekomst i tid og rum. For første gang foreligger en harpun, der kan henføres til den yngste Kongemosekultur eller ældste Ertebøllekultur. Det hidtidige fundstofs svage antydninger af, at hjortetaksharpuner har indgået i Kongemosekulturens redskabskreds, er hermed bekræftet. Samtidig er der tale om en ny type, klart forskellig fra de hidtil kendte.

De her publicerede harpuner omfatter også den første sikre yngre stenalders harpun, der både i valg af råmateriale og fremstillingsteknik adskiller sig klart fra de øvrige. Disse særtræk samt fundstedet tyder på, at denne harpun skal henføres til den grubekeramiske kultur.

Af de to harpuner fra stenrevet Rønnerne ud for Lemvig fjord viser den ene formmæssigt slægtskab med den tidligere publicerede fra Præstø by. Der synes her at foreligge en særlig type, der muligvis tilhører yngre stenalder.

Samtidig med at der nu også kendes hjortetaksharpuner fra den vestlige Limfjord, er det interessant at konstatere, at fundene i Limfjorden begynder at gruppere sig på stenrevne Livø tap og Rønnerne – begge lokaliteter, der endnu den dag i dag er velkendte som tilholdssteder for sæler. At der netop på disse rev gradvis dukker flere og flere harpuner op, er næppe nogen tilfældighed, men tyder på, at stederne også i oldtiden har været gode fangstpladsler for sæler.

SUMMARY

New harpoon finds

After the publication in KUML 1971 of the harpoons then known (1) my attention was drawn to a number of other specimens, hitherto unknown and all to be found in private collections.

Notable among the new harpoons is the single-rowed specimen fig. 1, which is a casual find from Tudeå, western Zealand. Found in fresh water, it was probably used for catching large freshwater fish like salmon, pike or catfish.

Apart from superficial recent damage, the harpoon is entire. The raw material is red deer antler. The surface has been scraped smooth and the base exhibits a row of distinct secondary cuts which are probably due to a change in the method of hafting during the life of the harpoon. The line hole has a bi-conical section. The overall length is 32.6 cm. The two decorative elements seen on the convex, smooth side in this specimen – fine lines and deeper nicks – are combined and therefore contemporaneous. The patterns consist of lines with short transverse strokes (Clark motif c), bands with transverse hatching (Clark motif f) with small triangular figures which occur here for the first time in the Danish Mesolithic, and large hatched triangles.

The decoration is difficult to interpret on account of its condition; it is probably purely geometric, but the possibility that it is a stylized animal or human representation cannot be ruled out. The ornaments on the Tudeå harpoon are, with one exception, well known from previous finds. Corresponding motifs are known from both the Maglemose and Kongemose cultures, especially from the many axes of the latter, for example those from Ølby Lyng (Kemisk Værk) (25), Carstensminde (26) and Værebros Å (28). The Tudeå harpoon should on the basis of its similarity to other well-dated specimens be assigned to the later Kongemose – earliest Ertebølle culture.

The disharmony between the patterns and the shape of the harpoon shows that the decoration was probably not made for the harpoon. As several instances are known of broken antler axes having been reused as raw material for harpoons, there is reason to believe that the Tudeå harpoon has been made from a decorated antler axe of the same type as the axe from Værebros Å, fig. 3. The harpoon was presumably made about the same time as the axe and derives from the same period, in which case it is the oldest antler harpoon known from Denmark.

A comparison between the Tudeå harpoon and the later Ertebølle harpoons also shows a number of obvious differences, first and foremost with respect to dimensions, the number of barbs and their shape, the positioning of the line hole and the length of the base. The length of the Tudeå harpoon brings to mind the earlier published unfinished harpoon from the Kongemose settlement, and an unfinished harpoon of the same size is also known from the Carstensminde settlement. These few scattered finds suggest that the single-rowed harpoons underwent a typological development in the course of the Atlantic period from long (30–35 cm) harpoons with numerous short barbs, asymmetrical line hole and long base, to shorter (15–20 cm) harpoons with one or a few, large,

sturdy barbs, symmetrical line hole and short base. The material is, however, still too small for definitive conclusions to be drawn.

The single-rowed harpoon, fig. 5, is a single find recovered from the stone reef Rønnerne in the western Limfjord (same locality as the harpoon fig. 7). The base and point of this very well preserved specimen have been carefully smoothed. The cylindrical line hole was drilled from the convex face. The overall length is 25 cm.

This harpoon does not resemble any of the certain Ertebølle harpoons, but is allied in shape to the previously published harpoon from Præstø By (44), which is also a single find. Presumably these two harpoons represent a special type or variant of harpoons of type A (33).

The regular rectangular base with pronounced shoulder is not found in any of the certain Ertebølle harpoons but is known from a Neolithic harpoon from Livø Tap (fig. 8) and in the Swedish Pitted Ware harpoons.

The sparse material thus seems to suggest that this variant should be assigned to one of the Neolithic cultures.

The harpoon, fig. 4, stems from the same locality as the previous specimen. It is made from a large hollow bone of unidentified species and is broken at the point and base. The line hole was drilled from both sides. The overall length is 8.6 cm.

This harpoon is typologically related to Ertebølle harpoons of type A (33), but differs from these in the choice of raw material – bone – which has not been noted hitherto in Ertebølle harpoons. The specimen was recovered from the sea floor with other Ertebølle artefacts, although there is no guarantee of coevality; the harpoon may indeed belong to the Ertebølle culture, but other possibilities should not be ruled out.

The specimen illustrated in fig. 8 also derives from the Limfjord (48). It was recovered from the sea floor on Livø Tap, which has already yielded another published harpoon (49). The raw material of this well preserved harpoon is domestic ox (52). The surface has been scraped smooth but exhibits in several places clear traces of rough polishing, which has not been demonstrated before in Danish harpoons. The line hole has a biconical section. The overall length is 18 cm. The raw material, mode of manufacture and shape of this harpoon suggest that it should be assigned to the Neolithic. Morphological similarity to Swedish, Pitted Ware harpoons suggests that it belongs to the Pitted Ware culture whose settlements are found in large areas in the very region where the harpoon was found (51).

Finally, the material has been supplemented by the demonstration of a point fragment of a roe deer harpoon (type C) from the Ertebølle settlement of Nivågård in eastern Zealand. This fragment was found in the upper part of the culture layer, which is dated to the Dyrholmen II phase.

The new harpoon finds have in several respects furnished us with new knowledge of the chronological and spatial distribution of this artefact group.

For the first time a harpoon has been demonstrated which belongs to the later Kongemose or earliest Ertebølle culture. The earlier indications that antler harpoons were part of the Kongemose culture repertoire seem here to be confirmed. This is an entirely new type, clearly different from those known hitherto. At the same time the hitherto youngest dated harpoon from Denmark has been demonstrated. The specimen, which probably belongs to the Pitted Ware culture, differs in shape, raw material and mode of manufacture from those known previously.

It is interesting to note that the Limfjord finds, which have now been augmented

with finds from the western part, seem to be grouped around Livø Tap and Rønnerne near Lemvig Fjord – both stone reefs which are still known for their many seals. As it is hardly fortuitous that there is a concentration of harpoons there, these banks must have been good for seal hunting in antiquity, too.

Søren H. Andersen
Aarhus Universitet
Moesgård

Foto: Preben Dehlholm
Oversættelse: Peter Crabb.

NOTER

- 1) Andersen, Søren H.: Ertebøllekulturens harpuner, Kuml 1971, s. 73–125.
Rettelser: I den pågældende artikel forekommer der en række trykfejl af delvis meningsforstyrrende art:
s. 85, tredje linie: ... Type A: Som eksempler på tidligere fundne stykker af type A og varianter af A kan nævnes ...
s. 89, tredje nederste linie: ... stykket fra Gudsø Vig fig. 16 – skal være fig. 17.
s. 92, linie 19 ... samme lokalitet som fig. 16 og 17 skal være fig. 18 og 17.
s. 94, linie 10 ... hver længdekant, fig. 22 – skal være fig. 25.
s. 100, linie 4 ... basis' anlægsflader, fig. 26 – skal være fig. 30.
s. 111, sidste linie ... fra Langø, fig. 18 – skal være fig. 20.
s. 113, øverste linie ... fig. 19 – skal være fig. 21.
s. 115, linie 14 ... Bloksbjerg, fig. 24 – skal være fig. 29.
- 2) Foranlediget af artiklen i KUML 1971 (se note 1) blev jeg af forskellige amatørarkæologer og interesserede gjort bekendt med en række harpuner, der beroede i forskellige privatsamlinger. Alle de omtalte harpuner fremlægges her for første gang.
- 3) Kuml 1971, fig. 12, s. 84.
- 4) Kuml 1971, fig. 4, s. 77.
- 5) Kuml 1971, fig. 1 og 2, s. 75.
- 6) Kuml 1971, fig. 3, s. 77.
- 7) Kuml 1971, fig. 17, 18, 19 og 21, s. 88–91.
- 8) Kuml 1971, fig. 28, s. 96.
- 9) Kuml 1971, fig. 20, s. 91.
- 10) Kuml 1971, fig. 5, s. 81.
- 11) Kuml 1971, fig. 13, s. 84.
- 12) Kuml 1971, fig. 14, s. 85.
- 13) Det må dog understreges, at en tilknytning af disse harpuner til Ertebøllekulturens redskabskreds skal betragtes med forsigtighed, indtil fundstoffet af bopladsfundne harpuner forøges.
At gruppen af enkeltfundne harpuner også omfatter stykker, der ikke tilhører Ertebøllekulturen er sandsynligt. Især er der grund til at vente, at nogle harpuner tilhører yngre stenalders kulturer, hvis fangstboplads ved kysterne er almindeligt forekommende, c. f. Skårup, J.: Hesselø-Sølager. Jagdstationen der südkandinavischen Trichterbecherkultur. København 1973. Desværre foreligger der endnu ikke sikre harpunfund fra disse boplads.
- 14) Kuml 1971, s. 80 og 99.
- 15) Kort omtalt i: Kuml 1971, s. 98, 107 og 114 samt note 73.
Harpunen tilhører finderens, hr. Svend Kristensen, Hagbardsvej 3, Ringsted, der takkes for tilladelse til publikation af stykket.

- 16) Ved findestedet danner Tudeå sogneskel mellem Bromme og Munke-Bjergby sogn. Harpunen er fremdraget på Munke-Bjergby siden, nærmere betegnet ved Krogsgård, matr. nr. 7A, Munke-Bjergby s., Ringsted h., Sorø Amt.
- 17) Kuml 1971, s. 113.
- 18) Et typologisk element, der ikke tidligere er blevet draget ind i beskrivelsen af harpunerne, men som kan have haft en væsentlig betydning, er vægten, c. f. Becker, C. J.: Late palaeolithic finds from Denmark, P.P.S. XXXVII 1971, s. 137.
- 19) Clark, J. D.: The Mesolithic Settlement of Northern Europe 1936, s. 169 (motiv c). Voss, O.: Danske Flintægddolke. Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1960, s. 159 (motiv 3).
- 20) Voss, O.: 1960, anf. arb., s. 159 (motiv 6).
- 21) Motivet genfindes på en hjortetaksøkse fundet ved udløbet af Værebros å nær Svenstrup, Ølstykke s. og h., Frederiksborg amt. Stykket opbevares på Nationalmuseets 1. afd. mus. nr. A 49921.
Venligst meddelt mig af universitetslektor Erik Brinch Petersen, Københavns Universitet.
Brinch Petersen, E.: En ornamenteret hjortetaksøkse. Fra Nationalmuseets Arbejds-
mark 1971, s. 188-189.
- 22) Clark, J. G. D.: The Mesolithic Settlement of Northern Europe. 1936.
Voss, O.: Danske flintægddolke. Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1960.
- 23) Sarauw, G. F. L.: En stenalders Boplads i Maglemose ved Mullerup, sammenholdt med beslægtede Fund. Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1903, fig. 44.
Jørgensen, S.: Kongemosen. Endnu en Aamose-Boplads fra Ældre Stenalder. KUML 1956, fig. 8 a.
- 24) Broholm, H. C.: Nye Fund fra den ældste Stenalder, Holmegaards og Sværborg fundene. Aarb. f. Nord. Oldk. og Hist. 1924, fig. 49.
Liversage, D.: Ornamented Mesolithic artefacts from Denmark. Acta A. vol. XXXVII 1966, fig. 2.
- 25) Liversage, D.: Ornamented Mesolithic Artefacts from Denmark. Acta A. vol. XXXVII, 1966, s. 221 ff.
- 26) Vebæk, C. L.: New Finds of Mesolithic Ornamented Bone and Antler Artefacts in Denmark. Acta A. vol. IX, 1938, s. 211 og 212.
- 27) se note 21, anf. arb.
- 28) Sarauw, G. F. L.: 1903, anf. arb. fig. 31.
- 29) Således på økserne fra Ølby Lyng (Kemisk Værk) se: Liversage, D.: 1966, anf. arb., s. 224-225, og Værebros Å; se: Brinch Petersen, E.: 1971, anf. arb., s. 189.
- 30) Liversage, D.: 1966, anf. arb., s. 223-224 og 233.
- 31) Brinch Petersen, E.: 1971, anf. arb., s. 189.
- 32) Kuml. 1971, s. 107 og fig. 25.
- 16) Kuml. 1971, s. 74.
- 33) Kuml 1971, s. 80-85.
- 34) Kuml. 1971, s. 80. Længden varierer mellem 15-20 cm; bredden mellem 1,8-4,0 cm og tykkelsen veksler fra 0,4-1,5 cm.
- 35) Kuml 1971, s. 75 ff, fig. 1-4.
Harpuner med linehul anbragt forskudt i forhold til længdeaksen synes at være et karakteristisk element ved de neolitiske harpuner. Dette typologiske træk ses f. ex. på de grubekeramiske harpuner. Dette gælder også danske harpuner, der må antages at være af yngre stenalder-præg. Kuml 1971, s. 93, fig. 22 og 23.
- 36) Kuml 1971, s. 79. Ertebølleharpunernes modhager måler ved roden fra 0,5-3 cm i tværmål. De målte stykker viser en tydelig tendens mod variationsbreddens største mål. Kun stykket fra Svinninge vejle (anf. arb. fig. 6) viser små, spinkle modhager.
- 37) Kuml 1971, s. 87, fig. 16, s. 98, fig. 29 b, og s. 101, fig. 34 a-b.
- 38) Kuml 1971, s. 113-114.
- 39) Kuml 1971, s. 115, 124 og note 109.
- 40) Kuml 1971, s. 104, fig. 37.
- 41) Stykket er opsamlet på moseoverfladen ved den klassiske Kongemoseboplads i Åmosen. Da der imidlertid i dette område kendes flere tætliggende boplads fra forskellige kulturer, er en tilknytning til Kongemosekulturen ikke sikker. Det må dog retfærdigvis

- tilføjes, at sandsynligheden taler for, at stykket hører til bopladsfundet – især da der tilsyneladende er tale om et forarbejde.
- 42) Petersen, E. Brinch: A survey of the late palaeolithic and mesolithic of Denmark, s. 107, i: Kozłowski, S. K. (ed.): *The Mesolithic of Europe*. Warszawa 1973.
 - 43) Opfisket fra undersøisk grund ved Rønnerne ved Lemvig fjord sammen med stykket fig. 7. Begge harpuner ejes af skibsfører E. Majgård, Nr. Søby pr. Højslev, der takkes for tilladelse til at publicere dem.
 - 44) Kuml 1970, s. 82, fig. 8.
 - 45) Stenberger, M.: *Das Grabfeld von Västerbjers auf Gotland*. 1943.
 - 46) Kuml 1970, s. 80–85.
 - 47) Kuml 1971, s. 102 og fig. 26.
 - 48) Harpunen er fundet på undersøisk grund ved Livø tap. Stykket tilhører hr. Ejvind Majgård, Højslev, og er kort omtalt i: Kuml 1971, s. 124, note 108.
 - 49) Fundet sammen med hjortetaksharpunen, Kuml 1971, anf. arb., fig. 23.
 - 50) Iflg. mundtlig meddelelse af præparator U. Møhl, Universitetets Zoologiske Museum, København.
 - 51) Marseen, O.: Fangstfolk på Selbjerg, Kuml 1953, s. 102 ff.
Marseen, O.: Smedegårde og Livø, Kuml 1962, s. 123 ff.
 - 52) Bestemmelse ved præparator U. Møhl, Universitetets Zoologiske Museum, København.
 - 53) De svenske grubekeramiske harpuner er meget hyppigt fremstillet af knogle (oftest svin). Stenberger, M.: 1943, anf. arb., s. 82, selvom harpuner af hjortetak også kendes.
 - 54) Venligst meddelt mig af stud.mag. Peter Vang Petersen, Københavns Universitet. Stykket har nummer A 26236, N 16, og stammer fra den øvre del af kulturlaget, der skal dateres til Dyrh. II-fasen.
Peter Vang Petersen takkes for tilladelse til at bringe de ovennævnte oplysninger.
 - 55) Becker, C. J.: *En Stenalderboplads paa Ordrup Næs i Nordvestsjælland*. Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1939, s. 251.
 - 56) Kuml 1971, s. 101.
 - 57) Kuml 1971, s. 102.
 - 58) Schwabedissen, H.: *Rosenhof (Ostholstein), ein Ellerbeck-Wohnplatz am einstigen Ostseeufer*. *Archaeologisches Korrespondenzblatt* 2, 1972, s. 5, abb. 3 nr. 5.
 - 59) Senest er de nordtyske rådyrtaksharpuner omtalt af Gramsch, B.: *Das Mesolithikum im Flachland zwischen Elbe und Oder*. *Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam*. Bd. 7, s. 34, 90 og Taf. 55,1. 1973.
 - 60) Sv. E. Albrethsen og E. Brinch Petersen: *Gravene på Bøgebakken, Vedbæk*. Søllerød-bogen 1975, p. 15.
 - 61) Mathiassen, Th., Troels-Smith, J. og M. Degerbøl: *Stenalderbopladsen i Åmosen*. *Nordiske Fortidsminder* III, 3, 1943, p. 48ff. Venligst meddelt mig af rektor K. Andersen, København. Stykket har nr. A 47875, Nationalmuseet I.